

تاریخچه‌ی سرشماری عمومی نفوس و مسکن در

ایران و جهان

چکیده:

سرشماری عمومی نفوس و مسکن یکی از عمده‌ترین راه‌های شناخت کشورها و ویژگی‌های جمعیت آن‌هاست. تعداد جمعیت از دیرباز مورد توجه انسان بوده است و در ادوار گوناگون به روش‌های مختلف مورد سنجش قرار گرفته است. سابقه‌ی سرشماری جمعیت در جهان به ۳۸۰۰ سال قبل از میلاد برمی‌گردد و ابتدا در سطحی بسیار محدود نیازهای اطلاعاتی بشر را تامین می‌کرده است.

مطالعه‌ی اسناد و مدارک تاریخی نشان می‌دهد، کشورهای مصر، چین و بابل به ترتیب، حدود سال‌های ۲۵۰۰، ۳۰۰۰ و ۳۸۰۰ قبل از میلاد به سرشماری نفوس اقدام نموده‌اند در این سرشماری‌ها عموماً اطلاعاتی نظیر جنس، سن، شغل و مالکیت افراد جمع‌آوری شده است.

سرشماری قوم یهود هنگام مهاجرت از مصر، سرشماری‌های متعدد یونان و امپراطوری روم باستان و سرشماری‌هایی که در برخی از کشورها در قرون وسطی انجام شده و ویژگی‌های طبقات مختلف شامل طبقه‌ی اشراف و پیشوایان مذهبی را به دست می‌داده است و ... از سابقه‌ی سرشماری‌ها قابل ذکرند.

اولین سرشماری جهان، به روش نوین در سال ۱۷۹۴ در کشور سوئد انجام شده است و بعد از آن کشورهای دیگر نیز به شمارش افراد جامعه‌ی خود به روش مذکور پرداختند.

امروزه لفظ سرشماری نفوس و مسکن معنای دقیق‌تری پیدا کرده است و «به مجموعه‌ی فعالیت‌ها و خدماتی اطلاق می‌شود که شامل طراحی، برنامه‌ریزی، گردآوری، کدگذاری، طبقه‌بندی، ارزشیابی، اصلاح و تجزیه و تحلیل و نهایتاً چاپ و انتشار اطلاعات آماری از جمعیت و مسکن می‌باشد» و مطابق توصیه‌های سازمان ملل متحد در اکثر کشورهای جهان در فاصله‌ی زمانی معمولاً ۱۰ سال یکبار از قرن ۲۰ به بعد رایج شده است.

در راستای تغییر اهداف سرشماری‌های نفوس و مسکن مراحل مختلف آن از برنامه‌ریزی و طراحی گرفته تا اطلاع‌رسانی و انتشار نتایج نیز متحول شده است.

در امپراطوری ایران باستان سرشماری‌های عمومی جمعیت برای دریافت مالیات سرانه و تعیین شماره‌ی مردان قادر به جنگ انجام می‌شده است. از آن تاریخ تاکنون در دوره‌های مختلف سرشماری‌های جمعیت با اهداف گوناگون انجام شده است که از سابقه‌ی آن‌ها، داستان‌های جالبی در اسناد تاریخی بر جای مانده است. این روایت‌ها، برای فنی‌ترین گروه‌های علمی نیز جالب توجه خواهد بود. اولین سرشماری به روش نوین در ایران در سال ۱۳۳۵ انجام شده است. از آن تاریخ تاکنون ۴

سرشماری عمومی نفوس و مسکن دیگر در سال‌های ۱۳۴۵، ۱۳۵۵، ۱۳۶۵ و ۱۳۷۵ و یک سرشماری جمعیت در سال ۱۳۷۰ به مرحله‌ی اجرا درآمده است. سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ به لحاظ سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی و سایر مراحل طراحی، آموزش، اجرا و استخراج نوآوری‌هایی به همراه داشته است که در جای خود بسیار اهمیت دارد.

کلیدواژه:

سابقه‌ی سرشماری، نیازهای اطلاعاتی، اولین سرشماری، روش نوین، برنامه‌ریزی، طراحی، اجرا، آموزش، استخراج، نوآوری، تدارک

طه نوراللهی

عذرا نائینی

مقدمه:

بشر از ابتدای خلقت در جهت شناخت نیازها، یافتن وسایلی برای رفع آن‌ها و بهبود شرایط زندگی خود گام برداشته، بنابراین در فعالیت‌هایی که توسط وی انجام شده است همواره مبنا نوع بشر یا به عبارتی انسان بوده است. در ابتدا فقط نیازهای فردی بشر مطرح بود اما به تدریج در مسیر اجتماعی شدن و برنامه‌ریزی برای رفع نیازهای جمعی گام برداشته شد. زمانی که تفکر هدایت جامعه و تشکیل حکومت شکل گرفت تامین منابع برای ادامه‌ی حاکمیت به عنوان یک نیاز اساسی مطرح شد. از عمده‌ترین این منابع مالیات و خراج حکومتی را می‌توان نام برد. بنابراین اطلاع از تعداد افراد تحت نفوذ برای برآورد میزان مالیات یکی از نیازهای حکومت بود. تشکیل قشون و نیروهایی که حامی حکومت باشند نیز مطرح بود و چون تحرکات نظامی، جنگ و دفاع حادث شد، اندیشه‌ی شمارش افراد قشون قبل و بعد از جنگ در ذهن انسان زنده شد. سرشماری‌های نفوس در اعصار گذشته عموماً برای دو منظور فوق انجام شده است.

امروزه سرشماری عمومی نفوس یکی از عمده‌ترین راه‌های شناخت ویژگی‌های جمعیت کشورها به منظور برنامه‌ریزی، نظارت، کنترل و ارزیابی خدمات و فعالیت‌های ملی و منطقه‌ای می‌باشد و در اغلب کشورها این سرشماری که عموماً با ویژگی‌های مسکن نیز توأم است، هر ۵ یا ۱۰ سال یک‌بار اجرا می‌شود.

از بین این کشورها آن‌هایی که بیشتر به اهمیت سرشماری و ضرورت دقت و اعتبار نتایج حاصل از آن پی برده‌اند، برای اجرای موفق سرشماری در کشور خود برنامه‌های گسترده‌تری را تدوین نموده‌اند، تا جایی که در برخی از مناطق تدارک سرشماری بالغ بر ۶ سال به طول می‌انجامد.

تدارک سرشماری علاوه بر فراهم نمودن مقدمات و امکانات اجرا، شامل سلسله آزمایش‌هایی است که به تدریج تمام مراحل کار را مورد سنجش قرار می‌دهد و معمولاً به گونه‌ای برنامه‌ریزی می‌شود که آخرین آزمایش حداقل یک سال با سرشماری اصلی فاصله دارد. در این فرآیند علاوه بر برخورد عینی با مشکلات مربوط به مراحل برنامه‌ریزی، طراحی، تبلیغات، آموزش، اجرا و استخراج، به دلیل فاصله‌ای که بین آخرین آزمایش و سرشماری وجود دارد، فرصت کافی برای اصلاح نقاط ضعف با استفاده از نتایج به دست آمده وجود دارد.

در این مقاله به موضوعات زیر پرداخته شده است:

— شرح مختصری از تاریخچه‌ی سرشماری در جهان

- تاریخچه‌ی سرشماری در ایران
- بررسی تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵
- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

۱- تاریخچه‌ی سرشماری نفوس در جهان:

سابقه‌ی سرشماری نفوس در جهان به سال‌ها قبل از میلاد برمی‌گردد. اسناد و مدارک تاریخی نشان می‌دهد که در حدود سال‌های ۳۸۰۰، ۳۰۰۰ و ۲۵۰۰ قبل از میلاد به ترتیب در کشورهای بابل، چین و مصر سرشماری‌های جمعیت انجام شده‌است. در این سرشماری‌ها عموماً اطلاعاتی نظیر جنس، سن، شغل و مالکیت افراد جمع‌آوری می‌شده‌است. علاوه بر آن، کشور چین در قرون اول و دوم میلادی در قسمتی از خاک خود اقدام به سرشماری نموده‌است.

قدیمی‌ترین سند تاریخی که در آن به سرشماری نفوس اشاره شده‌است کتاب مقدس تورات است در فصل مهاجرت آمده‌است که حضرت موسی برای مهاجرت قوم بنی اسرائیل از مصر، کلیه افراد قوم یهود را سرشماری کرد. این سرشماری در سال ۱۴۹۱ قبل از میلاد انجام گرفته‌است. جالب است به این نکته اشاره شود که در قدیمی‌ترین کتاب تورات موجود، سفر یا فصل اعداد، شماره‌ی اقوام بنی اسرائیل و نفوس هر قوم را ارایه می‌دهد. در همین فصل اشاره شده‌است که تعداد کسانی که قادر به جنگ بودند، یعنی مردان ۲۰ ساله به بالا ۶۰۳۵۰۰ نفر بوده‌اند (فصل ۱- آیه ۴۶).

در یونان و امپراطوری رم باستان نیز در فاصله‌ی سال‌های ۴۳۵ - ۴۱۰ بعد از میلاد سرشماری‌های جمعیتی متعددی انجام و اطلاعات مربوط به خصوصیات اجتماعی و اقتصادی مردم به طور منظم هر پنج سال یک بار از طریق سرشماری نفوس جمع‌آوری می‌شده‌است.

در بعضی از کشورها، مدارکی از قرون وسطی باقی مانده‌است که ویژگی‌های طبقات مختلف جامعه را که معمولاً شامل طبقه‌ی اشراف و پیشوایان مذهبی است به دست می‌دهد اما براساس مدارک مزبور، شمارش عمومی جمعیت در این کشورها به ندرت انجام گرفته‌است. در اوایل قرن هیجدهم میلادی، در اروپا سرشماری‌هایی صورت گرفته‌است اما به صورت علمی و امروزی نبوده و در مقیاس محدود انجام شده‌است، اولین سرشماری جمعیت به روش نوین در جهان در سال ۱۷۴۹ در کشور سوئد صورت گرفته و پس از آن دیگر کشورها نسبت به شمارش افراد جامعه خود اقدام نموده‌اند.

امروزه لفظ سرشماری نفوس و مسکن معنای دقیق‌تری پیدا کرده‌است و «به مجموعه‌ی فعالیت‌ها و خدماتی اطلاق می‌شود که شامل طراحی، برنامه‌ریزی، گردآوری، کدگذاری و طبقه‌بندی، ارزشیابی و اصلاح و تجزیه و تحلیل و نهایتاً چاپ و انتشار اطلاعات آماری از جمعیت و مسکن می‌باشد». این گونه سرشماری‌ها مطابق توصیه‌های سازمان ملل متحد در اکثر کشورهای جهان با

فاصله‌های مساوی ۱۰ سال یک بار (و در بعضی از کشورها ۵ سال یک بار) از ابتدای قرن ۲۰ رایج شده است.

۲- تاریخچه‌ی سرشماری نفوس در ایران:

در امپراطوری ایران باستان نیز سرشماری‌های عمومی جمعیت برای دریافت مالیات سرانه و تعیین شماره‌ی مردان قادر به جنگ انجام می‌شده است.

هرودوت، مورخ یونانی (۴۸۴-۴۲۵ قبل از میلاد) در تاریخ خود پیرامون دوره‌ی تاریخی هخامنشی‌ها می‌نویسد:

(..... وقتی خشایار شاه از تنگه داردانل می‌گذشت، محلی مخصوص را برای سرشماری افراد قشون خود مناسب دید مقرر داشت تا ده هزار سپاهی شمارش شده در آن محل گردآیند، به نحوی که حتی‌المقدور به یکدیگر نزدیک باشند، سپس دستور داد دور این عده را خط بکشند. بعد از خروج آنان از داخل خط دیواری که بلندی آن تا کمر یک سپاهی برسد بر روی آن بنا کنند. چون حصار آماده شد، سپاهان گروه، گروه در آن داخل و خارج شدند تا مقدار آن‌ها معلوم گردد.....) هرودوت نتیجه این سرشماری را یک میلیون و هفتصد هزار نفر ذکر می‌کند.

شاه آمار در حقیقت نوعی آمارگیری به دستور شاهان هخامنشی برای تعیین مالیات سرانه بود، در زمان داریوش دفاتر مالیات و نظامی برای اولین بار تدوین شد. در زمان وی ایران به ۲۰ ایالت حاکم‌نشین تقسیم شد و در راس هر یک از آن‌ها یک شهربان قرار داشت. برای تعیین خراج نقدی و جنسی هر ایالت، از زمین‌های زراعی برحسب مساحت، وضع آبیاری، جنس زمین و تعداد و مساحت باغات و اغنام و احشام آمارگیری می‌شد و اطلاعات آنان در دفاتری به نام قانون ثبت و به این ترتیب میزان مالیات هر ایالت تعیین می‌شد. داریوش همچنین برای تعیین تعداد سربازان اعزامی به جنگ و تعداد تلفات به روش مبتکرانه‌ای عمل می‌کرد. به این طریق که هنگام عزیمت آنان دستور می‌داد هر سرباز هنگام عبور از کنار گودالی تمیز سنگریزه‌ای در آن بیندازد، در پایان کار سنگ‌ها را شمارش می‌کردند و تعداد سربازان معلوم می‌شد، سپس برگودال سرپوش می‌نهادند و پس از مراجعت از جنگ هر سرباز دستور داشت، سنگریزه‌ای از گودال بردارد، باقی‌مانده‌ی سنگریزه‌ها، تعداد سربازان کشته شده را مشخص می‌کرد.

زرتشتیان نوشته‌اند که در دوره‌ی انوشیروان، فقط مردان ۲۰ تا ۵۰ ساله بایستی مالیات می‌دادند. به این منظور روش خاصی برای تعیین مالیات‌دهندگان و تفکیک پیران و نوجوانان از یکدیگر ابداع گردید و

ماموران سرشماری برای نخستین بار بجای " فرد " از مفهوم " خانوار " استفاده کردند. برای مثال تعیین می‌کردند که در یک خانوار ۱۲ نفری فقط باید ۲ نفر که سن آنها بین ۲۰ تا ۵۰ سال است مالیات بپردازند.

براساس شواهد تاریخی ، عثمان بن حنیف از طرف خلیفه‌ی دوم برای کسب اطلاعات ممیزی اراضی به سرزمین ایران وارد شد و پس از مطالعات و بررسی‌های لازم گزارشی تهیه و به وی تسلیم نمود. در این گزارش تصریح شده بود که در زمان ساسانیان از اراضی و محصولات زراعی و اشجار و نفوس ممیزی جامع و کامل به عمل آمده‌است و پیشنهاد نمود که مالیات اراضی ایران بر این اساس وصول شود. خلیفه‌ی دوم پس از دریافت این گزارش دستور داد از روش مزبور در سایر بلاد اسلامی نیز استفاده شود. به این جهت در عهد خلفا از وجود ایرانیان برای تشکیل سازمان‌های وسیع مالی و محاسباتی و ممیزی استفاده شد و به‌تأسی از عهد ساسانیان نام سازمان مزبور را " دیوان سلطنت " نامیدند و ایرانیان گردانندگان آن بودند.

در ایران بعد از اسلام و در دوران خلفای عباسی مسئله اخذ جزیه ایجاب می‌کرد که سرشماری در ممالک تحت نفوذ انجام شود. اعراب معمولاً بعد از هر سرشماری، میزان مالیات را تعیین می‌نمودند. مورخین ایرانی و عرب به دفعات از شهرهای بزرگ و پرجمعیت نام برده‌اند، از آن جمله شهر نیشابور را قبل از حمله‌ی مغول و شهر اصفهان را در عهد صفوی با جمعیتی بیش از یک میلیون نفر ذکر کرده‌اند. در تاریخ عباسی آمده‌است که شیخ بهاء‌الدین عاملی بدستور شاه عباس به منظور حفر نهرهای زاینده‌رود و سیستم آبرسانی دستور داشت تعداد سکنه‌ی اصفهان و حومه را بداند وی با استفاده از تعداد نان مصرفی هر فرد که در آن زمان دو گرده در روز بود و شمارش تعداد نان پخت شده توسط نانوایی‌های خانگی و معابر بوسیله گماشتگان خویش، توانست شمار نفوس اصفهان را به دست آورد. در مدارک مربوط به زمان قاجاریه بیشتر به جمع‌آوری اطلاعات جمعیتی اشاره شده‌است و از ممیزی کشاورزی کمتر سخن به میان آمده است، شاید بتوان دلیل آنرا ضعف بخش کشاورزی در پرداخت مخارج دربار و دولت‌ها، روی آوردن دولت‌ها به منابع مالی جدید از قبیل درآمدهای گمرکی استقراض و واگذاری امتیازات مختلف به خارجیان دانست.

اولین سرشماری جمعیتی ایران به روش نوین در سال ۱۲۴۶ شمسی (البته در سطحی محدود) در زمان ناصرالدین شاه و هم‌زمان با وزارت اعتضادالسلطنه بر وزارت علوم و معارف، توسط مهندس عبدالفخار، معلم ریاضی مدرسه‌ی دارالفنون به عمل آمد. در این سرشماری تهران به پنج محله ارگ،

عودلاجان، چالمیدان، سنگلج و بازار تقسیم‌بندی شده و همه‌ی محله‌های خارج از شهر نیز در یک طبقه قرار داده شده‌بود. در آن زمان جمعیت تهران ۱۵۵۷۳۶ نفر برآورد شده‌بود. به علاوه در سال ۱۲۷۷ شمسی در چهارمین سال سلطنت مظفرالدین شاه از ابنیه‌ی تهران آمارگیری به عمل آمد. با ایجاد تشکیلات جدید بلدیة در سال ۱۳۰۱ شمسی سرشماری دیگری در تهران صورت گرفت که براساس آن سرشماری، جمعیت تهران در سال ۱۳۰۱ بالغ بر ۲۱۰۰۰۰ نفر بود، تا این تاریخ سازمان خاصی که مسئولیت جمع‌آوری اطلاعات جمعیتی و تمرکز بخشیدن به آن‌ها را بر عهده داشته باشد، در کشور وجود نداشت و همه‌ی تلاش‌های به عمل آمده، جنبه‌ی موضعی و موردی داشت. در سال ۱۲۹۷، به منظور ثبت وقایع چهارگانه، اداره‌ی ثبت احوال کشور تاسیس شد. با ثبت اطلاعات مربوط به تولد، فوت، ازدواج و طلاق توسط اداره‌ی مذکور، ضرورت اطلاع از جمعیت کشور و تعیین سازمانی که موظف به جمع‌آوری این اطلاعات باشد مورد توجه قرار گرفت و در سال ۱۳۰۳ با تصویب آیین‌نامه‌ی، مسئولیت جمع‌آوری و مرکزیت بخشیدن به آمارهای مورد نیاز بر عهده‌ی وزارت کشور گذاشته شد.

۳- بررسی و تحلیل نظام آماری کشور و تحولات آن از ابتدا (سال ۱۳۰۳) تاکنون:

همانطور که قبلاً گفته شد در سال ۱۳۰۳ با تصویب آیین‌نامه‌ی مسئولیت مرکزیت بخشیدن به آمارهای کشور به وزارت داخله یا کشور واگذار شد. تصویب‌نامه‌ی مذکور با انجام تغییراتی، در سال ۱۳۰۷ از تصویب مجلس شورای ملی وقت گذشت و جنبه‌ی قانونی یافت و از آن زمان، اداره‌ی ثبت احوال کشور به «اداره‌ی کل آمار و ثبت احوال» تغییر نام داد. براساس تصویب‌نامه‌ی مذکور که در شش ماده تنظیم شده بود، مسئولیت مرکزیت آمار به وزارت کشور واگذار شد و عموم وزارتخانه‌ها مکلف بودند موافق دستوری که وزارت داخله تهیه می‌کند در قسمت‌های مربوط به خود اطلاعات لازم را مرتباً و کاملاً به وزارت داخله ارسال نمایند و برای ایجاد تسهیل در ارتباط بین وزارت کشور با سایر وزارتخانه‌ها هیئتی مرکب از نمایندگان وزارتخانه‌ها تشکیل شد، مرکز آن وزارت داخله بود و ترتیب جلسات و جریان کار آن را وزارتخانه‌ی مزبور تعیین می‌کرد. شایان ذکر است که در تاریخ پنجم تیرماه ۱۳۱۲ نظام نامه‌ی شورای عالی احصائیه تنظیم و برحسب ماده‌ی اول آن نظام‌نامه، نمایندگان همه‌ی وزارتخانه‌ها در شورای مزبور عضویت داشتند و مسئولیت هماهنگی در تولید آمار بر عهده شورای مزبور بود. شورای عالی احصائیه در سال ۱۳۱۴ به شورای عالی آمار تغییر نام داد. در خردادماه سال ۱۳۱۸، اولین قانون سرشماری به تصویب مجلس شورای ملی وقت رسید. در اجرای این قانون،

سرشماری جمعیت از دهم اسفندماه همان سال در شهر تهران و در سال‌های ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ در ۳۳ شهر کشور به تدریج به اجرا درآمد اما به علت وقایع شهریور ۱۳۲۰ معوق ماند. در اسفندماه سال ۱۳۳۱، «سازمان همکاری آمار عمومی» تشکیل شد، در این سال اداره‌ی آمار و سرشماری از اداره‌ی کل آمار و ثبت احوال منتزع و به سازمان همکاری آمار عمومی ملحق شد. به این ترتیب برای اولین بار سازمانی که به طور خاص وظیفه‌ی جمع‌آوری آمار را بر عهده داشت، به وجود آمد. این سازمان در اجرای قانون آمار و سرشماری مصوب سال ۱۳۳۴ به وزارت کشور وابسته گردید و نام آن به «اداره‌ی کل آمار عمومی» تغییر یافت، با تشکیل «اداره‌ی کل آمار عمومی» اولین سرشماری عمومی کشور در سال ۱۳۳۵ توسط این اداره به مرحله‌ی اجرا درآمد.

با تاسیس اداره‌ی کل آمار عمومی و اجرای سرشماری عمومی نفوس در سال ۱۳۳۵، فعالیت‌های آماری کشور وارد مرحله‌ی جدیدی شد و همه ساله طرح‌های گوناگون آماری در زمینه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی به مرحله‌ی اجرا درآمد. نیاز روزافزون دستگاه‌های برنامه‌ریزی کشور به آمار و اطلاعات و ضرورت همکاری بسیار نزدیک سازمان اصلی تولیدکننده‌ی آمار با دستگاه برنامه‌ریزی، موجب شد تا در سال ۱۳۴۴ بر اساس قانون، اداره‌ی کل آمار عمومی از وزارت کشور منتزع و با نام «مرکز آمار ایران» به سازمان برنامه و بودجه‌ی وقت وابسته شود. در قانون تاسیس مرکز آمار ایران به مواردی از قبیل نظارت مرکز آمار ایران بر تهیه، اجرا و استخراج داده‌های حاصل از آمارگیری‌های سایر دستگاه‌های اجرایی و ایجاد پایگاه اطلاعات ملی توجه شده بود. هرچند که رعایت موارد فوق در پاره‌ای از موارد با کمبودهایی روبرو بوده است، لیکن تاسیس مرکز آمار ایران در سال ۱۳۴۴ و تصویب نظام آماری کشور در سال ۱۳۷۹ را باید دو نقطه‌ی عطف در تاریخ تولید آمار کشور محسوب نمود.

۴- بررسی تولید آمارهای جمعیتی در دوران قاجاریه:

سرشماری‌های جمعیتی دوران قاجاریه عموماً در گستره‌ی تهران صورت گرفته است، بطوری که می‌توان با استفاده از آمار و اطلاعات سرشماری‌های فوق چگونگی رشد تهران را در دوره‌ی قاجاریه دریافت.

۱-۴- اولین سرشماری نفوس در عهد قاجاریه (سال ۱۲۴۶ هجری قمری):

اولین سرشماری شهر تهران در سال ۱۲۴۶ هجری شمسی یعنی بیست سال بعد از به سلطنت رسیدن ناصرالدین شاه صورت گرفت، در آن زمان مساحت تهران تقریباً ۵ کیلومترمربع بود و این شهر به پنج محله ارگ، عودلاجان، چالمیدان، سنگلج و بازار تقسیم شده بود، همه‌ی محلات خارج از شهر نیز به عنوان یک محله در نظر گرفته شده بود. در سرشماری مزبور از تعاریف و مفاهیم و طبقه‌بندی‌های مرسوم امروزه استفاده نشده بود بنابراین نمی‌توان با اطلاعات به دست آمده از آن شاخص‌های جمعیتی مورد نظر را محاسبه و با اطلاعات حاصل از دیگر سرشماری‌ها مقایسه کرد. براساس سرشماری مزبور در سال ۱۲۴۶ جمعیت تهران ۱۵۵۷۳۶ نفر بوده است که از این تعداد ۸۴۸۰ نفر لشکری بودند. درجات و طبقات لشکری که در نتایج سرشماری فوق، ذکر شده است عبارت بودند از: سرباز، غلام، غلام حاضر در رکاب مبارک، توپچی، سواره نظام، زقانچی و بالاخره غلام مخصوص.

۲-۴- دومین سرشماری جمعیت شهر تهران:

دومین سرشماری جمعیت تهران در سال ۱۳۰۱ هجری قمری یا ۱۲۶۲ هجری شمسی با مسئولیت میرزا شفیع مدیر لشکر انجام گرفت. در این احصائیه نیز تهران به پنج محله ارگ، سنگلج، عودلاجان، چالمیدان و بازار تقسیم شده بود. در این سرشماری کل جمعیت تهران ۱۰۶۴۸۲ نفر برآورد گردید که حدود ۶۲ درصد سرشماری جمعیت سال ۱۲۴۶ می‌باشد، به دلیل دقت کمتر این سرشماری توجه کمتری به آن شده است، قحطی، وبا و ... علت این نقصان ذکر شده است.

۳-۴- سرشماری ابنیه‌ی تهران در سال ۱۲۷۷ شمسی :

در سال ۱۳۱۷ هجری قمری مصادف با سال ۱۲۷۷ شمسی در چهارمین سال سلطنت مظفرالدین شاه قاجار آمارگیری از ابنیه‌ی تهران صورت گرفت. براساس نتایج سرشماری مزبور بناهای تهران در سال ۱۳۱۷ به شرح زیر بوده است:

تعداد	بنا	تعداد	بنا
۱۵	باغ و باغچه	۱۶۲۷۵	خانه
۴۳	تکیه	۸۰	مسجد و مدرسه
۶	کارخانه	۱۸۶	کاروانسرا
۷	کلیسا	۱۱۸۲	حمام عمومی
۲	مریضخانه	۹۴۲۰	دکان
۲۱۶	سایر	۲	مدرسه دولتی

۵- بررسی تولید آمارهای نفوس از سال ۱۳۰۱ تا ۱۳۱۸:

انتخاب سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۱۸ بدین دلیل صورت گرفته است که در این سال‌ها دوران قاجاریه به سر آمده بود و در نظام آماری کشور نیز سازمان مشخصی که مسئولیت انجام سرشماری‌ها را عهده‌دار باشد تاسیس نگردیده بود هرچند در این سال‌ها دو سرشماری نفوس یکی در ۱۳۰۱، در شهر تهران و دیگری در سال‌های ۱۳۱۸ و ۱۳۲۰ در ۳۲ شهر کشور صورت گرفت، اما از آن‌جا که در سال ۱۳۳۵ با تاسیس «اداره‌ی کل آمار عمومی» و سپس در سال ۱۳۴۴، با تاسیس «مرکز آمار ایران» سرشماری‌های نفوس بطور منظم در فاصله‌ی زمانی هر ده سال یک‌بار انجام پذیرفته است، لذا سرشماری‌های نفوس سال‌های ۱۳۰۱ تا ۱۳۱۸ بطور جدا و مستقل مورد بررسی قرار گرفته است.

۱-۵- سرشماری نفوس سال ۱۳۰۱ تهران:

پس از کودتای ۱۲۹۹ و ایجاد تشکیلات نظمی جدید و بلدیّه در سال ۱۳۰۱ شمسی سرشماری دیگری در تهران صورت گرفت. به منظور سهولت در کار سرشماری، پرسشنامه‌هایی جهت پرکردن مشخصات به منازل افراد فرستاده شد و بخشنامه‌ای نیز برای اجرای آن از طرف وزارت داخله به حکومت تهران ارسال گردید. در این سال نیز به واسطه‌ی بی‌اطلاعی اهالی از طرز عمل سرشماری و همچنین بیسوادی اکثریت آن‌ها کار سرشماری به سهولت پیش نرفت ولی در هر صورت انجام شد. براساس این سرشماری تهران به نواحی ارگ، دولت، حسن آباد، سنگلج، قنات آباد، محمدیه، قاجاریه، بازار، عودلاجان و ناحیه‌ی ده تقسیم شده بود. تعداد کل خانه‌های سرشماری شده در تهران آن روزگار ۲۱۴۵۰ باب بوده است که از بین محلات تهران بازار با ۱۸ درصد بیشترین جمعیت را دارا بوده است و پس از آن به ترتیب عودلاجان با ۱۷ درصد، سنگلج با ۱۶ درصد، دولت‌آباد ۱۲ درصد، محمدیه و قنات آباد هریک با ۱۱ درصد، قاجاریه با ۷ درصد، حسن آباد با ۵ درصد و ناحیه‌ی ده با ۲ درصد و ارگ با ۱ درصد دارای بیشترین جمعیت بوده‌اند. براساس این سرشماری کل جمعیت تهران ۲۱۰۰۰۰ نفر بوده است که با توجه به وسعت تهران در آن هنگام در هر ده هزار مترمربع شهر هشتاد نفر زندگی می‌کرده‌اند.

در این سرشماری علاوه بر اطلاعات نفوس اطلاعات گسترده‌ای نیز در زمینه‌ی نیروی انسانی جمع‌آوری شد.

۲-۵- سرشماری نفوس ۱۳۱۸ کشور:

در خردادماه سال ۱۳۱۸، اولین قانون سرشماری به تصویب مجلس شورای ملی وقت رسید در اجرای این قانون، سرشماری جمعیت از دهم اسفندماه همان سال در شهر تهران و در سال‌های ۱۳۱۹ و ۱۳۲۰ در ۳۲ شهر کشور به تدریج اجرا گردید ولی ادامه‌ی آن به علت وقایع شهریور ۱۳۲۰ معوق ماند. مصوبه‌ی سرشماری مزبور که در آن نحوه‌ی سرشماری مشخص شده است به شرح زیر است:

تصویب‌نامه :

هیئت وزیران در جلسه‌ی ۶ آبان ماه ۱۳۱۸ برحسب پیشنهاد شماره‌ی ۴۹۲۳، ۶۷۷۳۱ مورخ ۱۳۱۸/۸/۵ وزارت کشور موارد زیر را تصویب می‌نماید:

ماده‌ی ۱ - اداره‌ی کل آمار و ثبت احوال موظف است در دهم اسفندماه ۱۳۱۸، شهر تهران و حومه‌ی آن را که ۶ کیلومتر خواهد بود سرشماری نماید.

ماده‌ی ۲ - روز سرشماری تعطیل همگانی خواهد بود و مراسم سرشماری باید ساعت پنج صبح روز دهم شروع و تا ساعت ۲۱ همان روز خاتمه یابد به استثناء کسانی که مامور اجرای سرشماری هستند، سایرین در مدت مذکور باید از مساکن خود خارج نشوند.

ماده‌ی ۳ - کارمندان کشوری، ماموران شهربانی و شهرداری، آموزگاران و دبیران و کارکنان بنگاه‌ها و افرادی که انجام خدمت سرشماری به آن‌ها محول می‌شود مکلف به اجرای دستورهایی که در این خصوص داده می‌شود، می‌باشند.

تبصره - کسانی که مامور انجام سرشماری هستند دارای علامت مشخص خواهند بود.

ماده‌ی ۴ - ساکنان حوزه‌ی سرشماری مذکور در ماده‌ی یک مکلفند پاسخ پرسش‌ها و اطلاعاتی که مامورین سرشماری درخواست می‌نمایند را مطابق واقع تنظیم نموده و اظهار دارند.

ماده‌ی ۵ - اشخاصی که در اجرای دستورالعمل‌های سرشماری و دادن اطلاعات لازمه خودداری کنند متخلف محسوب و طبق مقررات تعقیب خواهند شد.

ماده‌ی ۶ - اداره‌ی کل ثبت احوال باید به وسایل مقتضی اهالی را قبلاً از اجرای این امر آگاه سازد.

نخست وزیر - دکتر متین دفتری

از سال ۱۳۱۸ تا سال ۱۳۳۵ سرشماری نفوس دیگری اجرا نگردید اما با تاسیس «اداره‌ی کل آمار عمومی» در سال ۱۳۳۵ و «مرکز آمار ایران» در سال ۱۳۴۴ سرشماری‌های نفوس، نظامند گردید و از

سال ۱۳۳۵ بطور منظم هر ده سال یکبار به مرحله‌ی اجرا درآمد. بدین ترتیب تاسیس این دوران بایستی اقدام‌هایی اساسی در زمینه‌ی تولید آمار محسوب نمود. در بخش بعدی سرشماری‌های نفوس سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵ مورد بررسی و تحلیل قرار خواهند گرفت.

۶- بررسی و تحلیل تولید آمارهای نفوس در سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۷۵:

سرشماری نفوس ۱۳۳۵ اولین سرشماری عمومی نفوس کشور محسوب می‌شود که در آن تمامی افراد کشور شمارش شدند. از آن تاریخ تاکنون چهار سرشماری عمومی نفوس و مسکن دیگر در فواصل زمانی ده ساله در کشور صورت گرفته است، در هر صورت، سال ۱۳۳۵ را بایستی سال شروع سرشماری‌های نفوس نظام‌مند و علمی در کشور دانست. اطلاعات حاصل از سرشماری‌های نفوس پنج دهه‌ی اخیر ابزار مناسبی را برای برنامه‌ریزی، مطالعات جمعیتی، بررسی تحولات جمعیتی، بررسی تحصیلات و نیروی انسانی، مسکن، محاسبه‌ی شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی و تهیه‌ی چارچوب‌های آماری در اختیار گذارده است.

۱-۶- سرشماری عمومی نفوس سال ۱۳۳۵:

همانطور که قبلاً نیز گفته شد با تصویب قانون آمار و سرشماری در پانزدهم اسفند سال ۱۳۳۴ توسط مجلس شورای ملی وقت، مقرر گردید که در سال ۱۳۳۵ «اداره‌ی کل آمار عمومی» تاسیس و در همان سال، سرشماری عمومی نفوس اجرا شود. قانون مزبور که مشتمل بر شانزده ماده و ۷ تبصره بود. در مواد ۱ و ۸ خود به شرح زیر بر تشکیل «اداره‌ی کل آمار عمومی» و سرشماری نفوس سال ۱۳۳۵ تاکید داشت:

ماده‌ی ۱ - به منظور جمع‌آوری و تمرکز آمارهای متنوع اجتماعی و اقتصادی و کشاورزی و فرهنگی و بهداشتی کشور و اجرای آمارگیری نفوس و کشاورزی اداره‌ی ای بنام «اداره‌ی آمار عمومی» تشکیل می‌گردد.

تبصره، سازمان و وظایف اداره‌ی آمار عمومی به وسیله‌ی اداره‌ی کل آمار و ثبت احوال تهیه و پس از تصویب وزیر کشور به مرحله‌ی اجرا گذاشته می‌شود.

ماده‌ی ۸ - وزارت کشور مکلف است در اجرای این قانون مقدمات کار و اعتبارات لازم را تدریجاً فراهم و طوری عمل نماید که در سال ۱۳۳۵ بتواند برنامه‌ی مربوط به سرشماری عمومی نفوس را به موقع اجرا بگذارد.

به این ترتیب در سال ۱۳۳۵ اداره‌ی کل آمار عمومی تشکیل و سرشماری نفوس که مقدمات آن از قبل تهیه شده و در چند نقطه‌ی کشور نیز به آزمایش گذاشته شده بود از دهم آبان ماه تا ۲۵ آبان همان سال به مرحله‌ی اجرا گذاشته شد.

ویژگی‌های سرشماری عمومی نفوس ۱۳۳۵:

در سرشماری نفوس سال ۱۳۳۵ جمعیت به دو زیر جامعه‌ی «شهرنشین و ده‌نشین» تفکیک شده بود. به طوری که جمعیت نقاطی که بیش از ۵۰۰۰ نفر نفوس داشتند، شهرنشین و نقاطی که کمتر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت داشتند نیز ده‌نشین محسوب شدند، جامعه‌ی غیرساکن و کوچ‌رو تحت عنوان عشایر با ذکر نام ایل، طایفه و چادرنشین در قسمت آدرس پرسشنامه‌ی خانوار جزو جمعیت ده‌نشین محسوب شدند.

شایان ذکر است در این سرشماری از دو پرسشنامه به نام‌های پرسشنامه‌ی خانوار و پرسشنامه‌ی ده، استفاده به عمل می‌آمد. در پرسشنامه‌ی خانوار اطلاعاتی از قبیل نام و نام خانوادگی، جنسیت، سن، وضع زناشویی، محل تولد، ملیت، مذهب، تحصیلات و شغل برای کلیه‌ی اعضای خانوار و اطلاعات مربوط به واحد مسکونی، زراعت، تعداد چهارپایان و صنایع خانگی برای رئیس خانوار ثبت می‌گردید. از طریق پرسشنامه‌ی ده نیز اطلاعات مربوط به تسهیلات اجتماعی از قبیل مدارس، حمام‌های عمومی، مساجد، درمانگاه‌ها و سایر خصوصیات کشاورزی و مالکیت اراضی جمع‌آوری می‌گردید. گفتنی است که از اطلاعات حاصل از این سرشماری برای چارچوب‌سازی سرشماری کشاورزی ۱۳۳۹ با موفقیت استفاده گردید.

از آن‌جا که در سرشماری فوق از فرم فهرست‌برداری استفاده نمی‌شد، برای پیش‌گیری از قلم‌افتادگی و یا دوباره‌کاری، قبل از انجام سرشماری در شهرها و مراکز حوزه‌های سرشماری و نقاط دارای بیش از پنج هزار نفر جمعیت، در بالای سر در همه‌ی خانه‌ها شماره‌ی مخصوصی نوشته شده بود و مامور سرشماری موظف بود بعد از انجام سرشماری خانوار (یا خانوارهای) هر خانه در زیر شماره مربوط به آن خانه علامت ضربدر (x) بگذارد. این عمل نشان می‌داد که خانوار و یا خانوارهای آن خانه مورد سرشماری قرار گرفته است. عمل شماره‌گذاری در نقاط روستایی صورت نمی‌گرفت اما مامور سرشماری ملزم به گذاشتن علامت ضربدر (x) بر سر در هر خانه بود.

با توجه به توضیحات فوق در سرشماری عمومی نفوس ۱۳۳۵ از روش‌ها و مفاهیم زیر استفاده به عمل نیامده بود:

- بلوک گردشی و ده گردشی: از آنجا که در شهرها ماموران سرشماری می‌بایستی خانه‌ها را به ترتیب شماره‌هایی که از قبل درج شده بود، سرشماری نمایند و همچنین در نقاط روستایی فقط موظف بودند بر سر در همه‌ی خانه‌ها × بگذارند و دستورالعمل خاصی برای چگونگی گردش در روستا و انجام عمل سرشماری وجود نداشت، لذا در سرشماری مزبور از روش بلوک‌گردشی و ده‌گردشی استفاده نشده بود.

- استفاده از فرم فهرست‌برداری: در سرشماری سال ۱۳۳۵ از فرم فهرست‌برداری استفاده نشده بود اما شماره‌ی هر خانوار در هر واحد سرشماری به ترتیب و مسلسل به روی فرم‌های خانوار نوشته می‌شد.

- مکان: در سرشماری فوق از مفهوم خانه به جای مفهوم مکان استفاده به عمل آمده بود اما در صورتی که در جایی به غیر از خانه مانند مغازه یا کارگاه، هتل، پانسیون خانواری زندگی می‌کرد مورد سرشماری قرار می‌گرفت.

- خانوار غیرساکن: در سرشماری سال ۱۳۳۵ از مفهوم خانوار غیرساکن استفاده به عمل نیامده بود و جمعیت کشور به دو زیر جامعه‌ی شهرنشین و ده‌نشین تفکیک شده بود و عشایر و قبایل مهاجر و خانوارهای فاقد اقامتگاه دایمی نیز ده‌نشین محسوب شدند.

- کارگاه: به دلیل عدم استفاده از مفهوم مکان در سرشماری فوق امکان جمع‌آوری اطلاعات مربوط به فعالیت‌های اجتماعی و اقتصادی در مکان وجود نداشت. لذا سرشماری فوق قابلیت چارچوب‌سازی کارگاهی را نداشت.

- مسکن: در سرشماری سال ۱۳۳۵ اطلاعات مختصری آن هم در ارتباط با نوع مصالح ساختمانی هر خانه آدرس می‌شدند که به هیچ‌وجه برای چارچوب‌سازی آمارگیری‌های مسکن و محاسبه شاخص‌های مسکن مناسب نبودند.

سرشماری عمومی نفوس سال ۱۳۳۵ اطلاعات بسیار مفیدی را از جنبه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی کشور در اختیار گذاشت به علاوه تجربه‌ی گرانبهایی بود برای سرشماری‌های بعدی که دومین آن در سال ۱۳۴۵ به مرحله‌ی اجرا درآمد.

۲-۶- سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۴۵:

همان‌طور که قبلاً نیز بیان گردید در سال ۱۳۴۴ «اداره‌ی کل آمار عمومی» از وزارت کشور و منتزع و با نام «مرکز آمار ایران» به سازمان برنامه و بودجه وقت وابسته گردید. در قانون تاسیس مرکز

آمار ایران علاوه بر مرکزیت بخشیدن به فعالیت‌های آماری به مواردی از قبیل نظارت مرکز آمار ایران بر تهیه و استخراج داده‌های حاصل از آمارگیری‌های سایر دستگاه‌های اجرایی و ایجاد پایگاه اطلاعات ملی توجه شده بود. اولین فعالیت آماری ملی مرکز آمار ایران انجام سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵ می‌باشد. در این سرشماری از طبقه‌بندی‌ها و تعاریف و مفاهیم توصیه‌شده توسط سازمان‌های بین‌المللی استفاده‌ی بیشتری به عمل آمد به نحوی که اطلاعات حاصل از سرشماری مزبور قابلیت مقایسه‌ی بیشتری با آمارهای سایر کشورها را یافت.

سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵ با روش «دوژور» انجام پذیرفت و در عملیات اجرایی جمعاً ۱۱۸۸۵ نفر مامور سرشماری و سرپرست واحدهای سرشماری شرکت داشتند. علت تقلیل تعداد ماموران سرشماری افزایش مدت سرشماری به ۲۰ روز بود. عملیات اجرایی نیز طبق برنامه‌ی زمانی پیش‌بینی شده در تمام نقاط کشور اعم از شهری یا روستایی از روز هشتم آبان‌ماه ۱۳۴۵ آغاز گردید و تا روز بیست و هفتم آبان‌ماه همان سال طول کشید. در این سرشماری خانوار غیرساکن تعریف نشده بود، اما علاوه بر تقسیم جمعیت کشور به دو زیر جامعه‌ی شهری و روستایی آن دسته از ایلات و عشایر که اسکان نیافته بودند و در حالت چادرنشینی زندگی می‌کردند و نیز خانوارهای متحرکی که دارای اسکان ثابت نبودند نیز در هر کجا که دیده شدند مورد سرشماری قرار گرفتند. نتایج سرشماری فوق نیز شامل اطلاعات ایلات و عشایر و خانوار متحرک نمی‌شد و مقرر گردید اطلاعات این دسته از جمعیت کشور جداگانه منتشر شود.

به علاوه در سرشماری سال ۱۳۴۵ اطلاعات فعالیت‌های اقتصادی مربوط به مکان نیز جمع‌آوری نمی‌گردید لذا سرشماری سال ۱۳۴۵ قابلیت چارچوب‌سازی برای فعالیت‌های کارگاهی و یا اقتصادی مربوط به مکان را نداشت. اطلاعات مربوط به مسکن در سطح وسیع‌تری جمع‌آوری می‌شد که امکان محاسبه‌ی شاخص‌های مربوط به مسکن و نوع مصالح ساختمانی به کار رفته در آن و نیز عمر بنا را فراهم می‌آورد. از این رو سرشماری مزبور اولین سرشماری نفوس و مسکن کشور محسوب می‌شود.

۳-۶- سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵:

با تصویب اصلاحیه قانون تاسیس مرکز آمار ایران در سال ۱۳۵۳ که مشتمل بر ۱۶ ماده و یک تبصره بود و در ماده‌ی ۱۶ آن ضمن لغو قانون تاسیس مرکز آمار ایران مصوب تیرماه ۱۳۴۴ و آن

قسمت از قوانین و مقررات که با این قانون مغایرت داشت در ماده‌ی ۴ آن به انجام سرشماری‌ها به شرح زیر اشاره شده است.

ماده‌ی ۴ - سرشماری‌های عمومی به موجب فرمان انجام خواهد شد و ترتیب اجرای آن با هیئت وزیران است، اجرای سرشماری عمومی نفوس هر ده سال یکبار اجباری است و اولین سرشماری پس از تصویب این قانون در سال ۱۳۵۵ خواهد بود. همان‌طور که مشاهده شد، از سال ۱۳۱۸ تا سال ۱۳۵۵ سرشماری‌های عمومی نفوس به موجب موادی از قانون که صریحاً به انجام آن‌ها اشاره شده بود اجرا شد.

برنامه‌ریزی و تهیه‌ی مقدمات سرشماری که شامل بررسی تجربیات سرشماری‌های گذشته و تعیین نیازهای اساسی دستگاه‌های مسئول کشور و سپس تهیه‌ی طرح مقدماتی سرشماری بود، از ابتدای سال ۱۳۵۴ در مرکز آمار ایران آغاز شد. طرح مقدماتی در آبان‌ماه سال ۱۳۵۴ در مناطق شهری و روستایی چهار شهرستان نمونه (لنگرود، میناب، ایذه و سمنان) و قسمت‌هایی از دو شهر بزرگ (تهران و اصفهان) برای آزمایش به مرحله‌ی اجرا گذاشته شد.

پس از تجدیدنظر و اصلاح نهایی طرح اصلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن از ۸ تا ۲۸ آبان ماه ۱۳۵۵ در شانزده هزار حوزه‌ی سکونت، جمعیت ساکن کشور (شهری و روستایی) و ۶۰۰ حوزه‌ی ویژه‌ی جمعیت غیرساکن (جمعیت متحرک و ایلات) در سراسر کشور اجرا گردید. سرشماری نفوس و مسکن ۱۳۵۵ با کمک بالغ بر سی هزار نفر از مسئولان و ماموران سرشماری با روش دوزور انجام پذیرفت.

نخستین مجموعه از نتایج این سرشماری تحت عنوان نتایج زودرس که با کاربرد روش نمونه‌گیری ۵ درصد استخراج شده بود طی ماه‌های پایانی سال ۱۳۵۶ و اوایل سال ۱۳۵۷ در ۲۵ جلد که ۲۳ جلد آن استانی و ۲ جلد آن مربوط به شهر تهران بود منتشر گردید. اما استخراج نتایج اصلی سرشماری به دلیل هم‌زمانی با اعتصابات سراسری برای پیروزی انقلاب اسلامی بیش از حد معمول به طول انجامید. نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵ در قالب ۱۶۲ نشریه‌ی شهرستانی و ۲۳ نشریه‌ی استانی و یک نشریه‌ی کل کشور براساس تقسیمات کشوری آن زمان منتشر شد. نشریات مربوط به مشخصات روستا و آبادی‌های کشور را بایستی به نشریات فوق افزود.

ویژگی‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵:

در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵ جمعیت کشور به چهار زیر جامعه‌ی شهری، روستایی، متحرک و عشایری تقسیم شده بود، اما زیر جامعه‌ی متحرک و عشایری برحسب این که در کدامیک از زیرجامعه‌های شهری یا روستائی مورد سرشماری قرار می‌گرفتند به همان جامعه نسبت داده می‌شدند. بنابراین در نتایج سرشماری مزبور، جمعیت کشور به دو زیر جامعه‌ی شهری یا روستایی تقسیم شده بود.

توجه به مفهوم مکان و انتساب یک یا چند خانوار و یا فعالیت اقتصادی به یک مکان از ویژگی‌های عمده‌ی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵ می‌باشد. زیرا که از این طریق امکان تهیه‌ی چارچوب فعالیت‌های کارگاهی نیز فراهم گردید. در این سرشماری برای اولین بار اطلاعات مربوط به معلولیت از کلیه‌ی اعضای خانوارهای کشور جمع‌آوری شد. از نظر فعالیت، طبقه‌بندی به کار برده شده در سرشماری ۱۳۵۵ با طبقه‌بندی‌های متداول بین‌المللی امروزه تفاوت داشت به طوری که اعضای شاغل خانوار به دو گروه «شاغل بوده و کار می‌کرده است» و «شاغل بوده و به عللی کار نکرده است» و بیکاران، به بیکاران فصلی و بیکاران در جستجوی کار تقسیم شده بودند. در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵ اطلاعات نسبتاً جامعی نیز از طریق پرسشنامه‌ی آبادی از همه‌ی آبادی‌ها و روستاهای کشور جمع‌آوری گردید و با توجه به جمع‌آوری اطلاعات مسکن امکان محاسبه‌ی شاخص‌های مربوط به مسکن در این سرشماری فراهم گردید.

با سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۵۵ اطلاعات جامعی را از نفوس و خانوارهای کشور برحسب سن، جنس، محل تولد، مهاجرت، سواد، تحصیلات، وضع فعالیت، اشتغال، معلولیت، صنایع خانگی خانوار، نوع، نحوه‌ی تصرف و مصالح به کار رفته در واحد مسکونی، چگونگی دسترسی خانوارها به آب لوله کشی جمع‌آوری گردید به علاوه چارچوب کاملی از فعالیت‌های کارگاهی نیز تهیه شد، همچنین از طریق پرسشنامه‌ی آدرس، اطلاعاتی از قبیل نوع آبادی، نوع راه آبادی، وضع طبیعی آبادی تسهیلات موجود در آبادی نیز جمع‌آوری شد.

۴ - ۶ - سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵:

در سال ۱۳۶۵ چهارمین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در کشور و اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن بعد از پیروزی انقلاب اسلامی ایران به مرحله اجرا درآمد. در مقدمه‌ی نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵ آورده شده است:

«سپاس خدای تبارک و تعالی را که عنایتش موجب شد تا اولین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سخت‌ترین شرایط به بهترین وجه انجام شود. برخورداری از تاییدات الهی و حمایت مردمی، انجام این مهم را میسر ساخت و بسیار جالب است که به هنگام انتشار نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن، از همراهی‌های مسئولان و صاحب نظران و نیز زحمات همه‌ی ماموران سرشماری و سایر کسانی که در جای جای کشور پهناورمان، بی‌ادعا و بی‌منت، ایثارگرانه کوشیدند و این مهم را به ثمر رساندند یاد شود.

امید است اطلاعات به دست آمده روشنی‌بخش راه برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های آینده‌ی جمهوری اسلامی ایران باشد».

سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵، اولین سرشماری در نظام جمهوری اسلامی ایران بود که علی‌الرغم جنگ تحمیلی، محاصره‌ی اقتصادی و مزیقه‌های ناشی از هر یک، تهیه و اجرا گردید.

برای انجام این سرشماری مرکز آمار ایران از نیمه‌ی دوم سال ۱۳۶۱ تهیه‌ی مقدمات سرشماری عمومی نفوس و مسکن را آغاز نمود. اولین قدم در این زمینه، شناخت نیازهای اساسی دستگاه‌های مسئول کشور بود که بر آن اساس طرح مقدماتی سرشماری تهیه گردید و به طور آزمایشی در مناطق شهری روستایی سه شهرستان آستانه‌ی اشرفیه از استان گیلان، سراوان از استان سیستان و بلوچستان و شادگان از استان خوزستان و نیز چند حوزه‌ی نمونه در هر یک از استان‌های دیگر به مرحله‌ی اجرا درآمد، با استفاده از نتایج حاصل از سرشماری، پرسشنامه‌ها، فرم‌ها، دستورالعمل‌های فنی و اجرایی مورد تجدیدنظر قرار گرفت و براساس آن، طرح نهایی سرشماری تهیه و آماده‌ی اجرا شد، عملیات اجرایی سرشماری به طور هم‌زمان در تمام نقاط کشور از تاریخ ۱۶ تا ۳۰ مهر ۱۳۶۵ انجام شد. در این مرحله، سازمان برنامه و بودجه‌ی وقت استان‌ها، مراکز تربیت معلم و سایر سازمان‌ها و موسسات دولتی و همچنین نهادهای انقلاب اسلامی در راستای اجرای سرشماری با مرکز آمار ایران همکاری داشتند.

ویژگی‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵:

بعد از انجام سه سرشماری نفوس طی سال‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۵۵ و کسب تجربیات در این زمینه، سرشماری نفوس و مسکن سال ۱۳۶۵ از نظر طرح فنی و جداول انتشاراتی از سرشماری‌های قبلی کامل‌تر بوده و تقریباً در همه‌ی بخش‌ها با طبقه‌بندی‌ها و تعاریف و مفاهیم بین‌المللی هماهنگی دارد. در این سرشماری خانوارهای معمولی به دو دسته‌ی ساکن و غیرساکن طبقه‌بندی شده‌اند و مانند

سرشماری‌های قبلی با طبقه‌بندی خانوارهای عشایر مواجه نیستیم هرچند که خانوارهای عشایری خود مصداقی از خانوارهای غیرساکن هستند. از آن‌جا که اجرای سرشماری هم‌زمان با جنگ تحمیلی عراق علیه ایران بود در قسمت مربوط به مهاجرت، اطلاعات مربوط به مهاجرت در اثر جنگ برای اولین بار در سرشماری‌های نفوس کشور جمع‌آوری گردید.

۵-۶ - سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵:

در ابتدای نشریات نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵ می‌خوانیم: «اکنون که با الطاف الهی، حمایت‌های مقام معظم رهبری و پشتیبانی‌های دولت جمهوری اسلامی ایران دومین سرشماری عمومی نفوس و مسکن به نحو مطلوبی پایان پذیرفته است و نتایج آن منتشر می‌گردد، لازم می‌دانیم تا از همراهی‌های مسئولان و صاحب‌نظران و نیز از زحمات تمامی نهادها و رده‌های اجرایی، به ویژه مردم بزرگوارمان که در گوشه گوشه این کشور پهناور، ایثارگرانه کوشیدند تا این مهم را به ثمر رسانند قدردانی نماییم.

امید است نتایج این سرشماری ابزار مطمئنی برای ارزیابی برنامه‌های گذشته و روشنی‌بخش راه برنامه‌ریزی‌ها و تصمیم‌گیری‌های آینده‌ی جمهوری اسلامی ایران باشد».

ویژگی‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵:

پنجمین سرشماری عمومی نفوس و مسکن کشور و دومین سرشماری عمومی نفوس و مسکن نظام جمهوری اسلامی ایران در آبان‌ماه سال ۱۳۷۵ به مرحله‌ی اجرا درآمد. این سرشماری اگرچه از نظر طرح فنی و نوع سوالات و پیروی از تعاریف و مفاهیم و طبقه‌بندی‌های بین‌المللی مشابهت زیادی با سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵ دارد اما از دو نقطه‌نظر با سرشماری مزبور متفاوت می‌باشد.

۱- استفاده از فرم‌های فهرست‌برداری شرکت پست جمهوری ایران که قبلاً به منظور تهیه‌ی مقدمات انتصاب کد پستی و کد ملی تکمیل شده بودند. در این سرشماری ماموران سرشماری موظف به اصلاح و بهنگام‌نمودن فرم‌های مزبور در نقاط شهری بودند و فقط از بلوک‌هایی که توسط شرکت پست جمهوری اسلامی ایران که به هر دلیل فهرست نشده بود، فهرست‌برداری به عمل می‌آمد.

۲- پرسشنامه‌ی خانوار به گونه‌ای طراحی شده بود که استخراج اطلاعات آن توسط

دستگاه

(optical mark reader) امکان‌پذیر گردید این نوآوری باعث می‌گردد که مراحل

کدگذاری و بازبینی ادغام شود و مراحل ورود داده‌ها بسیار سریع صورت پذیرد که در نتیجه مراحل استخراج اطلاعات و انتشار نتایج زودتر انجام می‌پذیرفت.

اگر چه اقدام مستندسازی در این سرشماری بسیار کامل‌تر از سرشماری‌های قبل صورت گرفته است اما به دلیل حجم زیاد و عدم انسجام و هماهنگی و تسلسل مطالب امکان دسترسی سریع به مستندات موردنیاز استفاده‌کنندگان فراهم نشده است.

۶-۶- سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ :

ششمین سرشماری عمومی نفوس و مسکن کشور و سومین سرشماری عمومی نفوس و مسکن نظام جمهوری اسلامی ایران در آبان‌ماه سال ۱۳۸۵ اجرا خواهد شد و آزمایش آن در ۲۷ آبان ۱۳۸۴ به مرحله‌ی اجرا درآمد. این سرشماری نیز از نظر طرح فنی، نوع سوالات، پیروی از تعاریف و مفاهیم و طبقه‌بندی‌های بین‌المللی مشابهت زیادی با سرشماری‌های گذشته بخصوص سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵ دارد اما مواردی هم وجود دارد که این سرشماری را از گذشته مستثنی می‌کند.

ویژگی‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ :

۱- تعیین پیش‌نیازهای مطالعاتی و انجام مطالعات :

سابقه‌ی پنج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در کشور، کافی بود تا مرکز آمار ایران بیش از پیش بر اهمیت اجرای چنین طرح عظیم و گسترده‌ای واقف شده، چندین سال قبل از اجرای سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ برای تدارک آن برنامه‌ریزی نماید. از اوایل اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۸۲، اقدامات و فعالیت‌های منظمی در این مرکز آغاز شد، در ابتدا با مطالعه‌ی اسناد بین‌المللی و سوابق سرشماری‌های گذشته پیش‌نیازهای مطالعاتی سرشماری تعیین شد. بالغ بر ۳۰ موضوع مطالعاتی انتخاب و سعی شد تمامی جنبه‌های برنامه‌ریزی، تبلیغات، اجرا، فنی، آموزشی و ... را پوشش دهد. با تشکیل ستاد سرشماری کشور در آخرین فصل سال ۱۳۸۲، مجدداً و این‌بار با توجه به محدودیت‌ها و ضوابط قانونی سرشماری و امکانات مربوط به سازماندهی، فنی، اجرایی، مالی و ... موضوع‌های مطالعاتی بررسی و از بین آن‌ها ۷ مورد انتخاب شد. برنامه‌ریزی و هدایت مطالعات بر عهده‌ی شورای پژوهش مرکز قرار گرفت و ۷ گروه مطالعاتی متشکل از کارشناسان باتجربه‌ی مرکز با همکاری تعدادی از صاحب‌نظران عضو هیئت علمی دانشگاه‌های کشور فعالیت خود را آغاز کردند. عنوان‌های مطالعات مذکور که تعدادی از آن‌ها قبل از آزمایش سرشماری در سال ۱۳۸۴ به نتیجه رسید و آن را از جنبه‌های مختلف متحول کرد به شرح زیر است:

- امکان‌سنجی سرشماری توأم با نمونه‌گیری
- مطالعه و پیشنهاد روش‌های مناسب استخراج در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵
- روش‌های ارزیابی سرشماری عمومی نفوس و مسکن با استفاده از فنون جمعیت‌شناختی
- شناسایی روش‌های پیشگیری از بروز بی‌پاسخی در سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵

- طراحی سیستم مکانیزه در مستندسازی سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵
- بررسی عوامل اجتماعی-روانشناختی و ارتباطی موثر بر نگرش مردم نسبت به سرشماری عمومی نفوس و مسکن و شناخت شیوه‌های تبلیغات مناسب و ارائه‌ی راه‌کارهای به کارگیری آن‌ها
- امکان‌سنجی بهنگام‌سازی اطلاعات حاصل از سرشماری نفوس و مسکن با استفاده از پایگاه‌های اطلاعاتی

۲ - سازماندهی سرشماری، تعیین محورهای آزمایش

به موازات تصمیم‌گیری برای انتخاب مطالعات در ستاد سرشماری کشور و به منظور اجرایی نمودن مصوبات، تصمیم‌گیری‌ها و سیاست‌گذاری‌های این ستاد، ۷ گروه کاری و ۱۹ کمیته‌ی کارشناسی تشکیل شد که هر یک با فعالیت‌های تعریف شده و شرح وظایف مشخص بخش‌هایی از امور سرشماری را انجام می‌دهند. پس از به نتیجه رسیدن تعدادی از طرح‌های مطالعاتی به تناسب نیاز، کمیته‌های دائمی و موقت دیگری نیز تشکیل شد. به دنبال نهایی شدن شرح وظایف و حدود فعالیت گروه‌ها و کمیته‌های سرشماری در سال ۱۳۸۳، هر گروه، محورهایی را برای آزمایش قبل از سرشماری تعیین نمود به این ترتیب بیش از ۳۰ محور انتخاب و در دستور کار گروه‌ها برای آزمایش سرشماری قرار گرفت. این محورها به موضوع‌های کلی زیر قابل تقسیم‌بندی است:

- × فعالیت‌های مالی، اداری و تدارکات
- × نقشه‌ها و سازمان اجرایی
- × تعاریف و سوالات پرسشنامه‌ها و فرم‌ها
- × راهنماها و دستورالعمل‌ها
- × روش‌های تبلیغات تحول در سازماندهی و اجرا
- × تحول در ارتباطات

x تحول در استخراج

x تحول در نظارت

x روش‌های آموزش

x عملیات اجرایی سرشماری (فهرست‌برداری، آمارگیری و ...)

x فرم‌ها و عملیات نظارتی

۳- آزمایش سرشماری و سابقه‌ی آن در ایران

سرشماری عمومی نفوس و مسکن پرهزینه‌ترین و بزرگ‌ترین طرح آماری هر کشور محسوب می‌شود. اجرای این برنامه مستلزم انجام فعالیت‌های پیچیده و به هم پیوسته در یک حوزه‌ی جغرافیایی وسیع و در یک دوره‌ی زمانی بالنسبه کوتاه می‌باشد. هزینه‌ی بالای این فعالیت‌ها، ارتباط این فعالیت‌ها با یکدیگر و کوتاه‌بودن زمان اجرای سرشماری ایجاب می‌کند که قبل از اجرای سرشماری محتوای کلیه‌ی فعالیت‌ها دقیقاً بررسی شده و از پیوستگی و ارتباط آن‌ها با یکدیگر اطمینان حاصل شود. نظر به آن که زمان اجرای سرشماری کوتاه است و در حین اجرا دیگر فرصتی برای تصحیح اشتباهات و یا رفع کمبودها وجود ندارد، ضروری است، فرآیند عملیات سرشماری از مراحل ابتدایی تا فعالیت‌های نهایی یک بار به طور آزمایشی اجرا شود تا همه‌ی اشکالات و کمبودهای پیش‌بینی نشده، در حین آزمایش - و به تفکیک مراحل اجرا - دیده، شناخته و اقدامات لازم برای رفع و اصلاح آن‌ها به عمل آید.

با انجام آزمایش سرشماری می‌توان بسیاری از عوامل خطر و هزینه‌های غیرمنطقی را کاهش داد و از بروز ضایعات جدی و جبران‌ناپذیر در سرشماری اجتناب نمود. امروزه منطلق و ضرورت انجام آزمایش حتی برای طرح‌های نمونه‌ای نیز پذیرفته شده و مورد استفاده قرار می‌گیرد. براساس ۷ ویژگی؛ تراکم نسبی جمعیت، فاصله‌ی بین آبادی‌ها، درصد جمعیت غیربومی، تعداد جمعیت غیرساکن، متوسط بارندگی در ماه آبان، میانگین درجه‌ی حرارت در ماه آبان و الگوی مسکن و ساخت و ساز در شهرهای بزرگ محدوده‌ی آزمایش به شرح زیر تعیین شد:

- شهرستان بابلسر:

به دلیل بارندگی زیاد (متوسط ۲۳۳ میلیمتر در آبان‌ماه)، تراکم نسبی بالا (۴۹۱ نفر در هر کیلومتر مربع)، فاصله کم بین آبادی‌ها (۴ کیلومتر مربع به ازای هر آبادی) و بالاخره احتمال وجود اقامتگاه دوم برای غیربومی‌ها از جمله تهرانی‌ها در شمال کشور انتخاب شد.

- شهرستان باغ ملک:
این شهرستان با رقمی حدود ۱۱۱۰ نفر جمعیت غیرساکن در سال ۱۳۷۵ از معدود شهرستان‌های دارای جمعیت عشایری است و درجه حرارت نسبتاً بالا در ماه آبان ملاک تعیین این شهرستان بوده است.
- شهرستان خلخال:
این شهرستان به لحاظ برودت در ماه آبان، سردترین شهرستان کشور بوده است. علاوه بر آن این شهرستان به عنوان منطقه‌ای که زبان محلی آن غیرفارسی است به عنوان شهرستان نمونه انتخاب شده است.
- شهرستان نهبندان:
نهبندان یکی از سه شهرستان کشور است که براساس جمعیت و مساحت تراکم آن برابر یک نفر در هر کیلومتر مربع بوده و فاصله بین آبادی‌های آن نسبتاً زیاد است، به طوری که در هر ۷۴ کیلومتر مربع مساحت آن یک آبادی مستقر بوده است، درصد جمعیت دارای تابعیت غیر ایرانی آن بالا است و علاوه بر آن به دلیل موقعیت خاص جغرافیایی و به لحاظ امنیتی به عنوان شهرستان نمونه تعیین شده است.
- شهرستان آستیان:
با فرض اینکه شهرستان آستیان نماینده‌ی شهرستان‌هایی باشد که هیچ یک از ویژگی‌های برجسته‌ی چهار شهرستان قبلی را ندارد به عبارت بهتر نمونه‌ای عمومی از شهرستان‌های کشور بوده، انتخاب شده است.
- از بین نقاط شهری کشور حوزه‌هایی از دو شهر تهران و کرج انتخاب شدند. شهر تهران به دلیل ویژگی‌های متفاوت الگوی مسکن و تغییرات سریع در ساختمان‌ها و بافت مسکونی شهر و شهر کرج به دلیل انتقال بیشترین جمعیت شناور به شهر تهران انتخاب شدند.

به طور کلی سابقه‌ی آزمایش سرشماری در ایران را می‌توان در جدول زیر خلاصه نمود:

سرشماری	زمان آزمایش	حوزه جغرافیایی	دلایل انتخاب
۱۳۳۵	سال‌های ۱۳۳۳ و ۱۳۳۴	۷ شهرستان (?)	-
۱۳۴۵	آبان ۱۳۴۴	شهرستان‌های جیرفت، مراغه، برازجان و بجنورد	۱- پراکندگی نقاط از مرکز ۲- وجود مهاجرت زیاد ۳- وجود قبایل متحرک ۴- فاصله نسبتاً زیاد بین دهات
۱۳۵۵	آبان ۱۳۵۴	مناطق شهری و روستایی شهرستان‌های لنگرود، میناب، ایذه، سمنان و بخش‌هایی از دو شهر تهران و اصفهان	-
۱۳۶۵	سال ۱۳۶۲	شهرستان‌های آستانه اشرفیه، سراوان، شادگان	-
۱۳۷۵	آبان ۱۳۷۴	شهرستان‌های آبادان، دشت آزادگان، خرمشهر، فیروزآباد، گرمسار و شهر گرمی	تغییرات جمعیتی پس از جنگ، وجود جوامع غیرساکن، وجود زبان غیرفارسی در محل
۱۳۸۵	۲۷ آبان لغایت ۱۱ آذر	شهرستان‌های بابلسر، نهبندان، باغ‌ملک، خلخال، آشتیان، ۸ حوزه‌ی مناطق شهرداری تهران و ۵ حوزه از مناطق شهرداری کرج	تراکم نسبی جمعیت، فاصله‌ی آبادی‌ها، درصد جمعیت غیربومی، تعداد جمعیت غیرساکن، متوسط بارندگی در ماه آبان، بالاخره میانگین درجه‌ی حرارت در ماه آبان والگوی مسکن و ساخت و ساز در شهرهای بزرگ

۴ - نوآوری‌های سرشماری ۱۳۸۵:

سرشماری عمومی نفوس و مسکن در کشور هر ۱۰ سال یک‌بار انجام می‌شود، فاصله‌ی زمانی بین دو سرشماری ضرورت شناسایی نقاط ضعف سرشماری‌های گذشته و پرداختن به روش‌هایی مناسب و مطابق تکنولوژی روز را فراهم می‌آورد. از این نظر به جرات می‌توان ادعا کرد سرشماری

عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ نسبت به دیگر سرشماری‌ها بیشترین گرایش را به استفاده از روش‌ها و تکنولوژی جدید داشته است.

تعدادی از نوآوری‌های سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵ به شرح زیر قابل توجه است:

x وب سایت سرشماری:

یکی از اقداماتی که در سرشماری ۱۳۸۵ برای اولین بار تعریف و اجرا شد، طراحی وبسایت ویژه‌ی سرشماری است. این حرکت به دو منظور صورت گرفت:

الف: اطلاع‌رسانی به موقع درخصوص سرشماری ۱۳۸۵ و ایجاد امکان دسترسی به سایت‌های سرشماری دیگر کشورها برای منظورهای مطالعاتی و تحقیقاتی

ب: ایجاد سایت ویژه‌ی سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن به منظور گردآوری، نگهداری و اطلاع‌رسانی درخصوص سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ایران

x گزارش فنی سرشماری:

تهیه‌ی گزارش فنی سرشماری اقدامی است که در اثر فقدان مدارک متقن و منسجم درخصوص مراحل مختلف سرشماری‌های گذشته از طراحی گرفته تا تبلیغات، آموزش، اجرا و استخراج در ستاد سرشماری کشور مطرح شد و پژوهشکده‌ی آمار ملزم گردید به کمک نمایندگانی از گروه‌های سرشماری راه‌کارهای تهیه‌ی گزارش کامل را در دستور کار خود قرار دهد به طوری که استفاده‌کننده با مطالعه‌ی آن در حال و هوای سرشماری ۱۳۸۵ و مراحل گوناگون آن قرار گیرد. هدف اصلی از این اقدام جلوگیری از دوباره‌کاری‌ها و موازی‌کاری‌ها در سرشماری‌های بعدی می‌باشد.

علاوه بر موارد فوق اقدامات دیگری برای تدارک و اجرای سرشماری ۱۳۸۵ انجام شده است که تحولات زیر را در پی داشته است:

x تحول در طراحی:

از جمله موارد نوآوری در قسمت طراحی که خاص سرشماری ۱۳۸۵ است و برای اولین بار در کشور انجام شده است می‌توان به:

- فرم‌های سرشماری (فرم‌های کوتاه و بلند خانوار) و فرم‌مربوط به خانوارهای غایب
- اقلام سرشماری (تعریف اقلام جدید مطابق با نیازهای کشور و توصیه‌های بین‌المللی)
- سرشماری توأم با نمونه‌گیری

- محاسبه‌ی خالص کم‌شماری

x تحول در سازماندهی اجرا و نقشه‌های آماری:

برخی از موارد نوآوری به مرحله‌ی سازماندهی نیروی انسانی و اجرا مربوط می‌شود این موارد عبارت است از:

- آزمایش فهرست‌برداری جدا از سرشماری (در این روش فهرست‌برداری و سرشماری توسط دو مامور مختلف انجام می‌شود).
- استفاده از تصاویر ماهواره‌ای برای بهنگام‌کردن نقشه‌های آماری
- حوزه‌بندی مکانیزه

x تحول در ارتباطات:

- ارسال و مراسلات سرشماری به روش Paperless از طریق دبیرخانه‌ی مکانیزه و E-mail
- پرسش و پاسخ درخصوص مسائل فنی حین اجرا با استفاده از سیستم تالار گفتگو

x تحول در استخراج:

- استفاده از روش ICR برای استخراج به جای OMR که در سال ۱۳۷۵ استفاده شد.
- استفاده از IT برای برقراری ارتباط Online معاونان فنی و ناظران فنی استان با گروه‌های سرشماری

جمع‌بندی:

در این مجموعه سعی شده سابقه‌ی تولید آمار در دوره‌های مختلف مورد بررسی قرار گیرد، همچنین سعی شد تحولاتی که در نظام تولید آمار پیش آمده است همراه با دلایل آن مورد بررسی قرار گیرد. در حال حاضر تولید آمار نفوس در کشور با توجه به تجربیات و امکانات نرم‌افزاری و سخت‌افزاری در مرحله‌ی بلوغ خود می‌باشد، اما هیچگاه نمی‌توان ادعا کرد تولید آمار نفوس به کمال مطلوب رسیده است و دیگر نمی‌توان آمارهایی دقیق‌تر، بهنگام‌تر و سازگارتر از آنچه امروزه تولید می‌شود تولید کرد. از آنجا که انجام یک سرشماری نفوس مستلزم صرف وقت، به کارگیری نیروی انسانی زیاد و منابع مالی درخور توجه بوده و اطلاعات حاصل از آن پایه‌ی بسیاری از برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌گذاری‌ها در یک دهه می‌باشد. ضروری است، با بررسی آنچه که در این زمینه انجام شده است و شناخت نقاط ضعف گذشته و جلوگیری از تکرار آن‌ها و حتی‌الامکان سازگار نمودن طرح‌های

فنی سرشماری‌ها و سوالات و پرسشنامه‌ها و جداول انتشاراتی امکان شناخت هرچه بهتر تحولات در نظام اجتماعی - اقتصادی کشور را فراهم نمود. هرچند که شناخت تحولات در نظام اجتماعی - اقتصادی نیازمند اطلاعاتی گسترده‌تر از اطلاعات سرشماری نفوس می‌باشد، اما سرشماری‌های نفوس اطلاعات پایه‌ای و چارچوبی مناسبی، در اختیار برنامه‌ریزان، سیاست‌گذاران، پژوهش‌گران و آمارشناسان قرار می‌دهد.

امید است مطالب تهیه شده تصویر روشنی از سابقه‌ی سرشماری‌های نفوس را در اختیار علاقمندان، اساتید محترم و صاحب‌نظران و بخصوص دانشجویان قرار داده باشد.

ماخذ:

- ۱- نصرت... صالحی (۱۳۸۱)، تاریخچه‌ی تولید آمار رسمی در کشور، گزیده مطالب آماری شماره‌ی ۵۳.
- ۲- سازمان برنامه و بودجه‌ی استان تهران (۱۳۷۵) مروری بر تاریخچه‌ی سرشماری‌ها و آمارگیری‌های ایران و جهان از دیرباز تاکنون.
- ۳- انتشارات سروش، (۱۳۶۸)، تهران در تصویر، تهران.
- ۴- طه نوراللهی (۱۳۸۲)، سرشماری عمومی نفوس و مسکن در قرن گذشته (ضرورت و سابقه).
- ۵- دانیل رانت (۱۳۵۸) مالیات سرانه و تاثیر آن در گرایش به اسلام (ترجمه‌ی محمدعلی موحد) تهران، انتشارات خوارزمی.
- ۶- مرکز آمار ایران، (۱۳۸۲)، مجموعه‌ی قوانین، مقررات و آیین‌نامه‌های نظام آماری کشور.
- ۷- مرکز آمار ایران (۱۳۸۱)، سالنامه‌ی آماری کشور ۱۳۸۰.
- ۸- غلامرضا هوشمند (۱۳۷۵)، تاریخچه‌ی سرشماری‌ها در ایران و جهان، مجموعه‌ی مقالات سومین کنفرانس آمار ایران.
- ۹- اداره‌ی کل آمار عمومی (۱۳۳۵)، مجموعه‌ی مدارک مربوط به سرشماری عمومی نفوس ۱۳۳۵.

- ۱۰- مرکز آمار ایران (۱۳۴۵)، مجموعه‌ی مدارک مربوط به سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۴۵.
- ۱۱- مرکز آمار ایران (۱۳۵۵)، مجموعه‌ی مدارک مربوط به سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۵۵.
- ۱۲- مرکز آمار ایران (۱۳۶۵)، مجموعه‌ی مدارک مربوط به سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۶۵.
- ۱۳- مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، مجموعه‌ی مدارک مربوط به سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن ۱۳۷۵.
- ۱۴- علی مدنی (۱۳۷۵)، مراحل توسعه‌ی آمار به عنوان یک علم در ایران، مجموعه‌ی مقالات سومین کنفرانس آمار ایران.

پیوست مقاله

x فرم‌های سرشماری

- فرم ۱: فهرست‌برداری
- ✓ مشخصات مکان (نوع معبر، شماره‌ی پلاک / کد پستی ده رقمی)
- ✓ شماره‌ی مکان
- ✓ تعداد خانوار ساکن در مکان
- ✓ نوع خانوار
- ✓ نام و نام خانوادگی سرپرست خانوار
- فرم‌های ۲ و ۳: پرسشنامه‌ی خانوار (عمومی و تفصیلی)
- فرم ۴ - شناسنامه‌ی آبادی

- ارقام آماری شناسنامه‌ی آبادی (فرم شماره‌ی ۴)

- ✓ نام دیگر آبادی
- ✓ وضع طبیعی آبادی
- ✓ نوع راه آبادی
- ✓ وضع آبادی از نظر سکونت

- ✓ محل خرید مایحتاج ساکنان آبادی
- ✓ امکانات آبادی
- ✓ آموزشی، فرهنگی و ورزشی
- ✓ مذهبی
- ✓ سیاسی و اداری
- ✓ بهداشتی و درمانی
- ✓ مخابرات و ارتباطات
- ✓ آب، برق و گاز
- ✓ بازرگانی و خدمات
- ارقام آماری پرسشنامه‌ی خانوار
- ✓ بستگی با سرپرست خانوار
- ✓ شماره‌ی ردیف مادر
- ✓ وضع اقامت
- ✓ جنس
- ✓ تاریخ تولد و سن
- ✓ دین و مذهب
- ✓ تابعیت
- ✓ زبان فارسی و زبان محلی و قومی
- ✓ وضع معلولیت/ وضع ناتوانی
- ✓ تغییر محل اقامت در ۱۰ سال گذشته/ نام شهرستان محل اقامت قبلی
- ✓ تحصیل و وضع سواد/ مدرک و رشته‌ی تحصیلی
- ✓ وضع فعالیت در ۷ روز گذشته
- ✓ عنوان شغل / محل کار یا محل تحصیل / فعالیت اصلی محل کار/ وضع شغلی/ تعداد ساعات کار
- ✓ وضع زناشویی/ تعداد کل فرزندان زنده به دنیا آورده / تعداد کل فرزندان در حال حاضر زنده / تعداد فرزندان زنده به دنیا آورده در ۳۶۵ روز گذشته

- ✓ نوع سوخت مصرفی عمده‌ی خانوار / منابع عمده‌ی تامین آب مصرفی خانوار
- ✓ وسایل در اختیار خانوار (اتومبیل شخصی، رایانه‌ی شخصی و موتور سیکلت)
- ✓ دسترسی حداقل یکی از اعضای خانوار به شبکه‌ی اینترنت در محل سکونت
- ✓ نوع محل سکونت خانوار / تعداد اتاق در اختیار خانوار در واحد مسکونی / نحوه‌ی تصرف واحد مسکونی / امکانات و تسهیلات / مساحت زیربنای واحد مسکونی / نوع اسکلت واحد مسکونی و مصالح عمده‌ی بنای واحد مسکونی / سال اتمام بنای واحد مسکونی / نحوه‌ی دفع فاضلاب در واحد مسکونی